

TM	Г. XX	Бр. 3-4	Стр. 225 - 237	Ниш	јул - децембар	1997.
----	-------	---------	----------------	-----	----------------	-------

UDK 314.883 (497.1)

Prethodno saop { tewe

Mirjana Ra { evi }

Primeno: 27.04.1997.

Instit { t dru { tvenih nauka
Beograd

REPRODUKTIVNI MODEL I ETNI^KE PROMENE U JUGOSLAVIJI

Rezime

Plodnost stanovni { tva u Jugoslaviji je pod sna`nim uticajem uporednog postojawa dihotomnog reproduktivnog modela. @ene albanske, muslimanske i romske narodnosti nagla { eno imaju vi { i nivo plodnosti u odnosu na Srpkawe, Crnogorke, Jugoslovenke, Ma { arice, Rumunke, Slovakiwe i Hrvatice. Razlike u visini plodnosti me { u narodnostima obja { wavaju se, pre svega, faktorima sredine kao { to su ekonomski, socijalni, antropolo { ki i kulturni ~inioci. Elementi socijalnog i ekonomskog razvoja se, me { utim, prelamaju kroz svest i institucije razli~itih etni~kih grupa. Socijalni obi~aji, moralni kodeksi i religijska uverewa tako mogu poja~ati ili umawiti efekte modernizacije. Otuda se najvi { a plodnost `ena albanske, muslimanske i romske narodnosti mo `e objasniti delom { to one uglavnom `ive na mawe razvijenim podru~jima ali i efikasnom uticaju konzervativne svesti i tradicionalnih normi koje se odr `avaju putem porodi~nih autoriteta i autoriteta lokalnog javnog mwewa. Obja { wewe koje se, tako { e, name { e je da muslimansku kulturu karakteri { e i otpor ili mawa otvorenost za promene koje su sastavni deo modernizacije. Na drugoj strani, niska plodnost je uslovena dominacijom psiholo { kog i emotivnog aspekta vrednosne dimenzije deteta. Pogotovu u uslovima diferenciranih ci { eeva, izmewene porodice i uslovima kada su "gubici" vezani za decu veliki. U uslovima niske smrtnosti, dvojake tendencije reprodukcije razli~itih etni~kih zajednica uslovaavaju brz rast i mladu starosnu strukturu, odnosno depopulaciju i prekomerno starewe i posledicno promene u etni~koj strukturi stanovni { tva u korist subpopulacija sa visokom plodno { }u.

Kqu~ne re~i: etni~ke promene, reproduktivni model, plodnost, socijalni obi~aji, Jugoslavija

Plodnost stanovništva u Jugoslaviji je pod snažnim uticajem uporednog postojanja dihotomnog reproduktivnog modela. U svim vremenskim tačkama koje dozvoljavaju poređenje (1961, 1981, 1991. godina) i kod svih starosnih kohorti žena koje su izašle iz reproduktivnog perioda izdvajaju se dve grupe: nacionalnosti sa višim nivoom plodnosti i etničke grupe koje karakteriše niža plodnost. Žene albanske, muslimanske i romske nacionalnosti naglaženo imaju više kumulativne stope fertiliteta u odnosu na Srпкиwe, Crnogorke, Jugoslovenke, Mađarice, Rumunke, Slovakiwe i Hrvatice. Tako, u 1981. godini njihov prosečan broj živorođene dece u starosnoj kohorti 50-54 godine iznosio je veoma visokih 6,49; 5,41 i 4,72 (tabela 1). Naglažene razlike u okviru grupe više plodnosti ispostavile su se u 1981. godini nisu postojale dve decenije ranije. Albanke, Muslimanke i Romkiwe posmatrane starosne kohorte 1961. godine imale su kumulativne stope fertiliteta gotovo istog nivoa. Od tada je prosečan broj živorođene dece Albanci ostao nepromenjen, dok je kod Muslimanki smanjen za jedno a kod Romkiwa za čak jedno po živorođewe po ženi. Otvoreno je pitanje, međutim, da li je ostvaren intenzitet pada plodnosti žena romske nacionalnosti realan s obzirom na različit broj žena koje su se izjasnile kao pripadnice ove narodnosti 1961. i 1981. godine. Tendencija pada fertiliteta ove nacionalnosti je, pak, jasna. U 1991. godini podaci o prosečnom broju živorođene dece Albanci nisu poznati. Kumulativne stope fertiliteta Muslimanki i Romkiwa starosne kohorte 50-54 godine, mada nisu potpuno konzistentne sa prosečnim brojem živorođene dece te generacije žena dobijenim popisom stanovništva 1981. godine, neznatno su povećane. Otuda se može konstatovati tendencija da će pada fertiliteta žena koje su izašle iz reproduktivnog perioda ove dve nacionalnosti.

U drugoj grupi u 1991. godini u najmlađoj starosnoj kohorti žena koje su izašle iz reproduktivnog perioda izdvajaju se Crnogorke sa oko dva po živorođewa po ženi. Kumulativne stope fertiliteta žena ostalih narodnosti koje odlikuje niža plodnost kreću se oko nivoa proste reprodukcije i ne pokazuju veće razlike (između 1,79 koliko prosečno rađaju Mađarice i 1,95 što je nivo stope Slovakiwa). Tri decenije ranije, 1961. godine, sve narodnosti koje danas čine drugu grupu, bez izuzetka, imale su višu ili značajno višu plodnost. Lagani pad fertiliteta zabeležen je samo kod žena mađarske i rumunske narodnosti koje su, međutim, veoma na početku ispitivanog perioda imale niski nivo plodnosti. Kod ostalih narodnosti

ove grupe plodnost je brže opadala. Najbrže, pak, kod žena srpske i crnogorske narodnosti (1,6 i ivo-ro|ewa po ženi ili za 46,6% odnosno 2,1 ili 45,1% respektivno). Po pravilu je brži pad bio karakterističan za narodnosti koje su 1961. imale višestope kumulativnog fertiliteta. Plodnost je brzo opadala i među ženama koje su se nacionalno opredelile kao Jugoslovenke. Treba, međutim, naglasiti da kumulativne stope fertiliteta žena koje su se na ovaj način subjektivno izjasnile nisu uporedive zbog različitog sastava ove subpopulacije 1961. i 1991. godine.

Razlike u visini plodnosti među etničkim grupama jednim delom se objašnjavaju faktorom sredine. Najvažniji među njima su stepen ekonomskog razvoja, prosvetni nivo stanovništva, zaposlenost žena, naselećenost u gradskim naseljima, socijalna mobilnost. Regionalne razlike u visini plodnosti prema nacionalnosti to potvrđuju. Tako je plodnost žena srpske nacionalnosti starih 50-54 godine u 1991. godini najniža na socijalno-ekonomsko razvijenim područjima izuzetno niskog fertiliteta (u Centralnoj Srbiji kumulativna stopa fertiliteta 1,76 a u Vojvodini 1,79), viša u Crnoj Gori (2,43) a najviša na Kosovu i Metohiji, najviše razvijenom području umereno visokog fertiliteta (2,96). Primer koji, takođe, dobro ilustruje značaj faktora sredine je da je prosečan broj i-vo-ro|ene dece žena posmatrane starosne kohorte svih nacionalnosti veći na Kosovu i Metohiji nego u Centralnoj Srbiji i Vojvodini 1991. godine. Takođe, završni fertilitet Albanci koje su izašli iz plodnog perioda na Kosovu i Metohiji je viši i od prosečnog broja i-vo-ro|ene dece Albanci na području Centralne Srbije (u 1981. godini u starosnoj kohorti 50-54 godine 6,60 prema 5,95). Ili, kako drugojačije nego faktorom sredine objasniti visoku kumulativnu stopu fertiliteta (5,14) Crnogorki starih 50-54 godine u Vojvodini 1961. godine koja je čak viša nego kumulativna stopa fertiliteta Crnogorki iste starosne kohorte u Crnoj Gori (4,57) kao i nagli pad prosečnog broja i-vo-ro|ene dece kohorte iste starosti i narodnosti na ovom području 1991. godine (1,91) koji je značajno niži od Crnogorki starih 50-54 godina u Crnoj Gori (2,72). Naime, Crnogorke stare 50-54 godine 1961. godine su uglavnom kolonisti u Vojvodini došli iz najnerazvijenih delova Crne Gore. U vreme doseljavanja neposredno posle drugog svetskog rata one su bile pri kraju perioda najveće plodnosti. Otuda uticaj nove sredine nije mogao imati većih efekata. Međutim, razvijena vojvođanska sredina je delovala na reproduktivno ponašanje mladih žena.

Tabela 1. Kumulativne stope fertiliteta po etničkim grupama za starosnu kohortu `ena 50-54 godina, SR Jugoslavija, 1961-1991.

	Jugo- slavija	Crna Gora	Srbija	Cen- tralna Srbija	Vojvo- dina	Kosovo i Metohija
1961						
Ukupno	3.56	4.58	3.51	3.34	3.08	6.30
Srbi	3.39	2.64	3.40	3.32	3.38	5.79
Crnogorci	4.59	4.57	4.66	3.45	5.14	5.15
Jugosloveni	4.32	(2.71)	4.43	3.78	2.89	6.11
Albanci	6.56	6.10	6.58	6.44	(4.78)	6.59
Majari	2.58	(1.29)	2.58	1.68	2.60	(1.00)
Muslimani	6.46	6.35	6.49	6.53	(4.33)	6.34
Romi	6.23	(4.00)	6.25	(5.19)	(6.54)	(7.36)
Rumuni	2.36	-	2.36	1.77	2.39	(12.00)
Slovaci	3.02	-	3.02	4.06	2.96	-
Hrvati	2.80	2.12	2.84	3.34	3.14	(6.38)
1981						
Ukupno	2.45	3.46	2.39	2.10	2.05	5.78
Srbi	2.09	2.34	2.09	2.03	2.07	3.84
Crnogorci	3.05	3.25	2.56	2.30	2.41	3.47
Jugosloveni	1.89	2.50	1.85	1.78	1.96	(4.48)
Albanci	6.49	4.67	6.56	5.95	(4.81)	6.60
Majari	1.87	(1.67)	1.87	1.68	1.88	(1.78)
Muslimani	5.41	5.86	5.26	5.11	(4.09)	5.72
Romi	4.72	(7.81)	4.70	4.21	3.90	6.92
Rumuni	2.18	(2.78)	2.18	3.11	2.05	-
Slovaci	2.15	(1.50)	2.15	2.13	2.15	(2.00)
Hrvati	2.01	1.86	2.02	1.66	2.04	5.48
1991						
Ukupno	...	2.95	...	1.82	1.82	...
Srbi	1.81	2.43	1.80	1.76	1.79	2.96
Crnogorci	2.52	2.72	2.04	1.90	1.91	2.66
Jugosloveni	1.80	2.33	1.75	1.68	1.81	(3.55)
Albanci	...	3.93	...	...	...	...
Majari	1.79	(2.00)	1.79	1.66	1.79	(2.29)
Muslimani	4.41	4.78	4.27	4.13	2.94	4.86
Romi	4.37	(6.66)	4.34	3.67	3.38	6.37
Rumuni	1.87	(1.80)	1.87	1.89	1.87	(2.50)
Slovaci	1.95	(3.00)	1.94	1.89	1.95	(2.00)
Hrvati	1.90	1.98	1.89	1.64	1.86	5.33

Izvor: Rezultati popisa stanovništva 1961, 1981. i 1991. godina.

Napomena: U zagradu su stavljene vrednosti za modalitete sa brojem `ena ispod 100.

Elementi socijalnog i ekonomskog razvoja se, pak, prelaju kroz svest i institucije različitih etničkih grupa. Socijalni obi-aji, moralni kodeksi i religijska uverewa tako

moгу pojačati ili umaviti efekte modernizacije. Pre svih norme vezane za sklapawe bračne zajednice, broj dece, položaj i ulogu žene u porodici, kontrolu rađawa. Otuda se najviše a plodnost žena albanske, muslimanske i romske nacionalnosti na svakom od područja ne može objasniti samo žiwenicom što oni uglavnom žive na mawe razvijenim delovima obe republike i obe pokrajine.

Malo znamo o tome da li se planira i kako se planira porodica u ovim etničkim grupama. Složeni deterministički sistem visokih reproduktivnih normi i prepreka za promociju planirawa porodice nisu sistematski niti interdisciplinarno istraživani. Istraživawa, međutim, pokazuju da su indikatori nivoa ekonomskog razvoja i obrazovanosti stanovništva Kosova i Metohije, u poređenju sa drugim područjima Jugoslavije, prešli prag koji je trebalo da povuče brze promene fertiliteta. Tako je neto stopa reprodukcije u Crnoj Gori bila za oko 25% niža nego što je na nivou istog ekonomskog razvoja bila na Kosovu i Metohiji, a u Vojvodini i Centralnoj Srbiji za oko 50% (Matković, 1994). Ovi rezultati potvrđuju veliki značaj socioloških, antropoloških i kulturnih činioaca u determinističkoj osnovi fertiliteta.

Na smawewe uticaja društveno-ekonomskog razvoja u domenu fertiliteta albanske i muslimanske populacije svakako utiče postojanost tradicionalnih običaja i institucija. Uticaj konzervativne svesti i tradicionalnih normi o reprodukciji veoma je efikasan putem održavawa tradicionalnog položaja i uloge žene u porodici, pritiscima porodičnih autoriteta i autoriteta lokalnog javnog mawewa, i pored toga što su izgubili na značaju osnovni tradicionalni motivi visoke plodnosti, visoka smrtnost odojčadi i male dece, kao i ekonomski značaj velikog broja dece u poqoprivrednim domaćinstvima. Tako, forsirawe zavisnosti od muškarca, nametawe roditeljstva kao jedine uloge u životu, ograničavawe autonomnosti i mobilnosti su važni elementi statusa žene u patrijarhalnom društvu koji doprinose visokom fertilitetu. Otuda se pretpostavlja postojawe svojevrzne socijalne kontrole u oblasti rađawa koja se sprovodi posredstvom autonomnih formalnih i neformalnih organizacija. Objašnawe koje se, takođe, nameće je da muslimansku kulturu karakteriše i otpor ili mawa otvorenost za promene koje su sastavni deo modernizacije. Treba istaći i da planirawe rađawa nije samo nužna posledica razvoja već po Livi-Bačiju (1984) i način da se populacija pripremi za promene koje vode ka modernizaciji. No, socio-ekonomski razvoj nije, međutim,

prati lo sprovo|ewe programa planirawa porodice koji bi ambivalentne, nedovoqno odre|ene i potisnute ideje o maloj porodici otvorio i podr`ao, a samim tim i pripremio populaciju za br`u modernizaciju.

Na drugoj strani, nisku plodnost na sada{wem civilizacijskom nivou nije uspelo da izbegne nijedno razvijeno dru{tvo. Nizak fertilitet stanovni{tva je rezultanta zajedni~kih normi i barijera ~ija je ~vrstina i jedinstvo bez presedana u qudskoj istoriji. Hautorn (1980) podvla~i da je predindustrijska porodica vr{ila izbor u okru`ewu u kome je ~esto izgledalo da objektivno mo`e veoma malo da se bira, dok porodica kasnoindustrijskog doba progresivno bira jo{ mawe u okru`ewu u kome naizgled ima veoma mnogo mogu}nosti za izbor.

Psihilo{ki i emotivni aspekt vrednosne dimenzije deteta su dominantni za roditelje (Bulatao, 1984). Neegzistencijalna osnova vrednosti deteta je bitan faktor niskih reproduktivnih normi. Psiholo{ke potrebe koje se zadovoljavaju dobijawem potomstva (~ivqewe kroz decu, ose}aj odgovornosti, ispuwewa i svrsishodnosti, podstrek da se ostvari uspeh) i oboga}ivawe emotivnog `ivota roditelja (dru`ewe, qu-bav, poja~awe bra~ne veze) mogu se ostvariti sa jednim i dvoje dece. Pogotovo u uslovima diferenciranih ciqeva, izmewene porodice i u uslovima kada su "gubici" vezani za decu veliki.

Usvojena filozofija `ivqewa podrazumeva zadovoljavawe mnogobrojnih, visoko postavqenih i stalno novih potreba i u kvantitativnom i u kvalitativnom smislu. Velika su stremqewa i zahtevi koje sebi postavqaju i mu{karac i `ena. Pored te`wi vezanih za individualni razvoj i samoostvarivawe, javqaju se i hedonisti~ke te`we i okretawe materijalnim vrednostima. Jedan od ciqeva je stvarawe porodice i ra|awe dece. U novom sistemu vrednosti `ivot u zajednici i roditeljstvo su zadr`ali visoko mesto s tim {to su se wima pridru`ili novi sadr`aji koji, tako|e, imaju visoko mesto. Ciqevi se ostvaruju, mada se individua oslobodila tradicionalnih i religijskih pritisaka, pod uticajem pritisaka druge prirode. Uspe{nost u mnogim sferama `ivota, koja podrazumeva i kompeticiju i izbegavawe rizika, je jedan od wih. Otuda strah od mogu}eg gubitka {ansi i gubitka statusa odnosno strah od preuzimawa obaveza koje ugro`avaju li~nu afirmaciju (Schmid, 1984) i sigurnost le`e u osnovi nove senzibilitnosti.

Za dono{ewe odluka ireverzibilnog karaktera va`no je podvu}i i te{ko}e u formirawu li~nog identiteta u uslovima postojawa mno{tva `ivotnih opcija i procesa individualnog oslobo|ewa od pripadnosti socijalnoj klasi, polu, starosnoj

generaciji, lokalnoj zajednici. Tako, su konfuzija, ambivalenost i anksioznost sastavni deo redukcije klasičnih podela roditeljskih uloga, odgovornosti i dužnosti majke i oca i rekombinacije muškog i ženskog identiteta. Slabije identifikacije oca sa autoritetom i moći i majke sa emotivno i pragmatizmom uporedno je sa postojanjem novih sadržaja i formi roditeljstva. Naročito oštva. Dublje uvlačenje muškarca u krug svakodnevnog zadovoljavanja potreba vezanih za podizanje deteta uključujući i vrednosnu i praktičnu ravan opterećenje i vremenske i psihološke resurse muškarca.

Emocije su glavna osnova na kojima počinje porodica. Samim tim brak i drugi oblici zajedništva dugoročno nisu ni podrazumevaju ni stabilni. Moderna zajednica je i okriće individualizma. Muškarci i žene zasnivaju porodicu unoseći u nju svoje ambicije, aspiracije, zahteve, ciljeve, ličnu slobodu na izbor, insistirajući istovremeno na svojim pravima i obavezama drugog partnera. Nezavisnost prilikom ostvarivanja ciljeva u uslovima ekonomske i socijalne nezavisnosti partnera stimuliše preokupiranost vlastitim zahtevima i stvara otpor prema preuzimanju dugoročnih obaveza. Izmene u porodičnim odnosima su po pravilu inkompatibilne ne samo sa rađanjem troje ili četvoro dece (Morsa, 1979) već i sa ostvarivanjem stava o željenom broju dece.

Ekonomsko ulaganje u decu (troškovi obrazovanja i drugi troškovi) je, pak, veliko. Becker (1973) podvlači da rađanje malog broja dece ne znači smanjeno materijalno opterećenje za porodicu već naprotiv ekonomska cena deteta stalno raste. Pored toga bitni su i "cena majčinog vremena", naročito u prvim godinama života i "psihološki trošak" vezan za probleme i ograničenja koja prate rađanje, podizanje i odgajanje dece kao i konflikti i traume usled teškoća usklađivanja različitih aspiracija i potreba i roditeljstva, naročito majinstva. Značajno ekonomsko i psihološko investiranje u decu ilustruje insistiranje roditelja na kvalitetu deteta umesto na kvantitetu, ali i na kvalitetu sopstvenog života. Tako, naizgled paradoksalno, altruističko ponašanje i samoostvarivanje vode u sebičnost imajući u vidu posledice na makro nivou.

Naime, muškarci i žene formiraju stav o idealnom broju dece i ostvaruju ga u socijalnim, kulturnim i ekonomskim uslovima koji su oslobodili i forsirali individualizam. Pojedinač ne razmišlja i/ili ne uvažava društvene potrebe uključujući i potrebe vezane za biološku reprodukciju društva. Današnje društvo, pak, u uslovima kada je rađanje oslo-

boleno moralnog i egzistencijalnog pritiska postalo stvar na izgled slobodnog izbora pojedinca, nije putem svojih institucija pokušalo da neposredno utiče na formiranje visine socijalnih normi o broju dece niti je svojim mehanizmima omogućilo da ravnopravna životna opcija bude rađanje uopšte, a pogotovo rađanje troje, četvoro ili više dece. Naprotiv. Rezultat je rađanje malog broja dece kao najracionalniji kompromis između prednosti i nedostataka rađanja deteta (Cliquet, 1991). Kao što je u predindustrijsko doba rađanje velikog broja dece predstavljalo osiguranje od rizika, tako je danas neradnje više od jednog ili dva deteta, takođe, vid izbegavanja rizika.

Pored oportunističkih prepreka rađanju, osećaja nedovoljne sigurnosti i u porodici i u široj zajednici i troškova (cene) vezanih za usklađivanje roditeljstva i profesionalne aktivnosti kao i roditeljstva i zadovoljavanja različitih interesovanja, i strukturne prepreke, nezaposlenost, nerealno stambeno pitanje, problemi čuvanja dece, nezadovoljstvu i ekonomski standard i druge pojave iz ovog kruga, su kako varijabla niskih reproduktivnih normi tako i bitna barijera za realizaciju stavova o idealnom broju dece. Pogotovo je velika važnost strukturnih prepreka u uslovima ubrzanog procesa modernizacije, naglog prelaska iz sela u gradove, značajnog udela žena na tržištu rada sa punim radnom vremenom tokom čitavog reproduktivnog perioda, brze sekularizacije što su karakteristike razvoja niskonatalitetnih područja Jugoslavije. Značaj nabrojanih strukturnih prepreka je danas posebno izražen, a wima su pridodati i novi elementi moguće individualne pasivizacije kao što su, na primer, osećaj nesigurnosti, socijalni maladaptacioni sindrom ili društvena anomija.

Psihološka i emotivna cena i prepreke, pak, vezane za oba vida kontrole rađanja nisu izražene. Moralno i etičko prihvatanje ograničavanja rađanja, liberalan zakon o abortusu i jednostavna i sigurna metoda prekida trudnoće, kao i dostupnost visoko efikasne mehanike i hemijske kontracepcije su realnost. Otuda se uloga kontrole rađanja ne može svesti samo na instrumentalnu prirodu jer saznanje o dostupnosti efikasne kontrole rađanja koja nije čista po zdravcu čestuje kao jedan od elemenata pri stvaranju reproduktivnih motiva, stavova i normi. Fundamentalna dostignuća u tehnologiji koja su omogućila odvajanje seksa od prokreacije su, takođe, istovremeno i instrumentalni i deterministički faktor za mnoge socijalne promene, pre svih, one vezane za status žene i relaci-

jske odnose.

Baza pomenutih faktora i niza drugih nerazmotrenih kao { to su, na primer, promena orijentacije intergeneracijskog transfera ili, pak, brzo { irewe znawa, ideja, aspiracija, percepcija, stavova, koncepata vezanih za vrednosti ili tro{kove zahvaquju}i inovacijama u tehnologiji, je druga globalna revolucija nazvana modernizacija. Industrijska revolucija, ekstenzivna urbanizacija, radikalne promene u poqoprivredi, nauci i tehnologiji, revolucija u obrazovnom sistemu, medicini i politi~kom sistemu, su najva`nije revolucije u okviru ~itavog procesa. Demografska revolucija je, pak, posledni~na manifestacija nabrojanih preokreta.

U uslovima niske smrtnosti, kakva je danas u Jugoslaviji, dvojakе tendencije reprodukcije razli~itih etni~kih zajednica uslovqavaju brz rast i mladu starosnu strukturu odnosno depopulaciju i prekomerno starewe i posledni~no promene u etni~koj strukturi stanovni{tva u korist subpopulacija sa visokom plodno{tu. Tako se za posledwe ~etiri decenije, od 1948. do 1991. godine, udeo Albanaca, Muslimana i Roma pove}ao sa 8,7 na 16,5; 0,3 na 3,2 odnosno 0,8 na 1,4% u ukupnom stanovni{tvu Jugoslavije.

Regionalno posmatrano, najve}e promene u etni~koj strukturi stanovni{tva ostvarene su na Kosovu i Metohiji. Udeli Albanaca, Srba i Muslimana 1948. godine iznosili su 68,5; 23,6 i 1,3 a 1991. godine 81,6; 9,9 i 3,4% respektivno u ukupnom stanovni{tvu Kosova i Metohije. Ove promene se duguje ne samo drugoja~ijim reproduktivni modelima ve~ i razlikama vezanim za migratornu komponentu me|u etni~kim grupama. Mada u etni~koj strukturi Kosova i Metohije ve} 1991. godine upadqivo dominiraju Albanci, udeo ove etni~ke zajednice je se sigurno pove}avati jer nijedna nealbanska grupa, mala po ukupnom broju stanovnika, nema {ansi da zadr`i sada{wi nivo u uslovima visokog prirodnog prira{taja Albanaca.

Izra`ene razlike u nivou plodnosti i pogotovo wihove demografske posledice nisu stabilizovane i ne pretpostavqa se wihovo ubla`avawe u uslovima spontanaih tokova u neposrednoj budu}nosti. Imaju}i u vidu rezultate projekcija ukupnog stanovni{tva, nastavak spontanog demografskog razvitka Jugoslavije u XXI veku uslovi}e daqe pove}awe relativnog u~e{a Albanaca, Muslimana i Roma a smawewe udela svih ostalih etni~kih grupa. Saglasno ovakvim tendencijama, promene u etni~koj strukturi stanovni{tva bile bi najve}e u sredi{wem delu Srbije. Promene ne bi ugrozile visoki udeo Srba u du`em vremenskom periodu, ali bi se udeli Muslimana, Al-

banaca i Roma stalno povećavali dok bi se udeli ostalih etničkih grupa potpuno marginalizovali.

Različiti demografski razvitak različitih etničkih grupa postavlja brojna pitanja. Počev od osnovnog, u kojoj meri demografske razlike usporavaju razvoj zemlje kao celine, preko pitanja koliko ove razlike mogu predstavljati izvor sukoba, kriza i nestabilnosti, zatim nužnog razmatranja važnosti kulturnog i nacionalnog kontinuiteta do pitanja vezanih za različite puteve razvoja.

Samopostavljeni razlika u nivou plodnosti stanovništva odnosno demografskih posledica nedovoljnog i preobilnog rađanja sa gledišta populacije kao celine nije moguće, jer različiti reproduktivni modeli pripadaju različitim etničkim zajednicama pa čak i različitim civilizacijskim krugovima. Pravo rešenje je izmena oba tipa reproduktivnog modela. Otuda se populaciona politika nameće kao neophodnost.

Krajem sedamdesetih a posebno u osamdesetim godinama stav države prema populacionoj politici u oblasti rađanja se menja. Postaje jasno da sa usvojenim konceptom o prokreaciji kao slobodnoj odluci pojedinca demografski aspekt rađanja nije rešen. Otuda su u višestrukim navratima najvišim državnim organima razmatrali pitanje razvoja stanovništva i njegove nepovoljne demografske posledice i donekle su odluke u vidu rezolucija. U ovim aktima se velike razlike u nivou fertiliteta jasno osecuju kao nezadovoljavajuće i iznosi se opredeljenje za državnu intervenciju sa ciljem prostog obnavljanja stanovništva u svim područjima zemlje.

Prihvatanje mogućnosti državne intervencije u menjanju nivoa fertiliteta, međutim, nije rezultiralo u široko koncipiranoj i operacionalizovanoj populacionoj politici niti je razmotren i formulisan sistem mera. Svesna, pak, posledica dualnog reproduktivnog modela različitih etničkih zajednica i podstaknuta pritiskom javnog mnjenja sa niskom natalitetnog područja, Vlada Srbije je formirala nekoliko ustanova važnih za organizovanje i sprovođenje populacione politike a pri noveliranju postojećih i uvođenju novih mera socijalne politike, na nivou obe republike, respektovane su demografske potrebe. Tako, u Srbiji dečiji dodatak samo za treće dete nije uslovljen materijalnim statusom porodice. U opštinama odnosno naseobinama sa negativnim prirodnim priraštajem status trećeg deteta ima i svako naredno dete. Ili, plaćeno porodičko odsustvo iznosi u Srbiji dve godine za treće dete, prema godini dana za prvo i drugo dete i devet meseci za

~etvrto dete u porodici odnosno u Crnoj Gori 12 meseci za prvo, 18 za drugo, 24 za treće i 12 meseci za ~etvrto i svako naredno dete u porodici.

Va`na zajedni~ka karakteristika ovih mera socijalne politike koje mogu imati efekte na nivo ra|awa je da se sprovede od kraja osamdesetih godina. Tako|e, ve}ina mera je ekonomske prirode. Otuda, slede}a wihova zajedni~ka odlika, ozbiqni problemi vezani za realizaciju, je posebno bitna. Tako, krajem decembra meseca 1996. godine u Srbiji jo{ uvek obaveze vezane za dru{tvenu brigu o deci nisu bile ispla}ene za mart mesec i ukupan dug u ovoj oblasti za 1996. godinu iznosio je 950 miliona dinara. Psiholozi koji se bave ovim pitawima posebno skre}u pa`wu na suprotne efekte pri smawewu vrednosti ili pak odlo`enom ostvariwawu mere koja je jednom prihva}ena. Oni, ~ak, smatraju da je i u regularnim uslovima usled brze adaptacije na postoje}e mere va`no wihovo stalno poja~avawe i/ili uvo|ewe novog izraza.

Pitawe politi~kog odgovora na nizak fertilitet je, me|utim, slo`eno usled nedostaka nau~nog i iskustvenog znawa u pogledu dostizawa nivoa fertiliteta potrebnog za prosto obnavqawe generacija. Iskustva razvijenih zemaqa ukazuju da postoji zna~ajan stepen uniformnosti u pogledu primewenih mera. Sistem finansijske pomo}i porodici, uskla|ivawe rada i roditeljstva, i sistem zbriwawawa dece zaposlenih roditelja, postaju standardi politi~kog odgovora. Procena je, pak, da je maksimalni efekat porast zavr{enog fertiliteta do 10% (Moors, 1995), {to je u uslovima niskog fertiliteta nedovoqno. Razloge izostajawa ve}ih efekata treba tra`iti, pored prirode uzroka nedovoqnog ra|awa, i u neadekvatnoj operacionalizaciji mera, neizdvajawu dovoqno sredstava, podre|enosti mera populacione politike drugim oblastima socijalne politike. I danas u razvijenim zemqama, to jest modernim dr`avama blagostawa, aktuelno je razmi{qawe Glassa iz ~etrdesetih godina da dr`ava nije spremna da poku{a da u kontinuitetu "kupi decu po stvarnoj ceni". Otuda bi akcije u prilog ra|awa morale biti pre svega istra`iva~ke, ali i intenzivnije i celovitije. Populaciona edukacija se name}e kao mogu}i novi pravac politike. [irewe znawa o va`nosti obnavqawa stanovni{tva za kontinuitet nacionalne kulture i socijalnog i ekonomskog razvoja je osnov formirawa reproduktivne svesti. Wu mora da gradi politika ukqu~uju}i sve socijalne institucije.

Za razliku od dilema koje se odnose na rehabilitaciju ra|awa, postoje znawa neophodna za osmi{qavawe i opera-

cionalizaciju programa za planiranje porodice i drugih akcija vezanih za ograničavanje rađanja. Ona su izgrađivana i provedena u različitim sredinama uključujući i muslimanske populacije, Tunis i Indoneziju. Ekonomski razvoj koji bi respektovao demografske ciljeve se nameće kao moguć i novi pravac. Međutim, veliki i možda najsloženiji problem koji populaciona politika treba da savlada, nezavisno da li je u pitanju preobilno ili nedovoljno rađanje, nalazi su u sferi svesti - političkoj, društvenoj i individualnoj.

L I T E R A T U R A

1. Becker, Gary and H.G. Lewis (1973) **On the interaction between the quantity and quality of children**, Journal of Political Economy, Number 2.
2. Bulatao, Rodolfo (1984). **Content and process in fertility decisions: a psychosocial perspective**. Fertility and Family - Proceedings of the Expert Group on Fertility and Family, New Delhi, 5-11 January (New York: United Nations).
3. Cliquet, Robert (1991). **The second demographic transition: fact or fiction?**. Population studies (Strasbourg), Number 23.
4. Glass, D.V. (1940) **Population Policies and Movements in Europe** (Oxford: Clarendon Press).
5. Hawthorn, G. (1980). **The Paradox of the Modern: Determinants of Fertility in Northern and Western Europe since 1950**. Determinants of Fertility Trends: Theories re-examined (Liege:IUSSP, Ordina editions).
6. Livi-Baacci, Massimo (1984). **On the revolution of fertility patterns in Europe**. Population and societal outlook (Bruxelles: Agora Demography, Fondation Roi Baudouin).
7. Matković, Gordana (1994). Demografski trendovi i ponuda radne snage (Beograd: Ekonomski institut).
8. Moors, Hein (1995). **Reproductive behavior and policies**. International Colloquium - Attitudes on Population in Europe - Brussels 24 March 1995 (Brussels:CBGS).
9. Morsa, Jean (1979). **Socio-economic Factors Affecting Fertility and Motivation for Parenthood**. Population Studies (Strasbourg), Number 3.
10. Radovanović, Svetlana, urednik, (1995) Stanovništvo i domaćinstva SR Jugoslavije prema popisu 1991 (Beograd: Centar za demografska istraživanja, Savezni zavod za statistiku)
11. Račević Mirjana i Mina Petrović (1996) Iskustva populacione politike u svetu (Beograd: Centar za demografska istraživanja)
12. Schmid, J. (1984). **The Background of Recent Fertility Trends in the Member States of Council of Europe**. Population Studies (Strasbourg), Number 15.

Mirjana Rašević, Beograd

REPRODUCTIVE MODEL AND ETHNIC CHANGES IN YUGOSLAVIA

Summary

The fertility of the population in Yugoslavia is under the strong influence of the parallel existence of a dichotomous reproductive model. The women of Albanian, Muslim and Gypsy nationality markedly have a higher level of fertility in relation to Serb, Montenegrin, Yugoslav, Hungarian, Romanian, Slovak and Croatian women. The difference in the level of fertility among the nationalities is explained, first of all, because of factors of the surroundings such as economic, social, anthropological and cultural ones. The elements of social and economic development, however, overlap through the conscience and institutions of various ethnic groups. Social customs, moral codes and religious convictions thus may increase or decrease the effects of modernization. That is how the highest fertility of women of Albanian, Muslim and Gypsy nationality may be partially explained by the fact that they mainly live in less developed regions but also under the effective influence of a conservative conscience and traditional norms which are maintained through family authorities and authorities of the local public opinion. An explanation which also imposes itself is that the Muslim culture is characterized by a resistance or less openness to changes which form a constituent part of modernization. On the other hand, low fertility is conditioned by the domination of a psychological and emotional aspect of the value dimension of a child. Especially in the conditions of differentiated goals, altered families and in conditions when the "losses" connected to children are great. In the conditions of a low death rate, the dual tendency of reproduction of various ethnic communities condition a rapid growth and young age distribution, namely depopulation and excessive ageing and consequently changes in the ethnic structure of the population in favor of sub-populations with high fertility.

Key words: ethnic changes, model of reproduction, fertility, social habits, Yugoslavia